

TALABALARDA TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

To'rayev A.M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: kompetensiya, innovatsion infratuzilma, kadrlar sifati, bozor talabalari, sifatli kadr, bo'sh vaqt, kasbiy mahorat, tadqiqotchilik kompetensiyasi.

Ключевые слова. компетентность, инновационная инфраструктура, качество кадров, студенты рынка, качественные кадры, свободное время, профессиональные навыки, исследовательская компетентность.

Key words: competence, innovative infrastructure, quality of personnel, market students, quality personnel, free time, professional skills, research competence.

Резюме:

Ushbu maqolamizda oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy rivojlanishida tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari, hamda tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik shartlari tahlil qilingan.

Резюме:

В данной статье проанализированы дидактические вопросы контроля исследовательской компетентности в профессиональном развитии студентов высшей школы, а также педагогические вопросы контроля исследовательской компетентности.

Summary:

In this article, didactic education of monitoring research competence in the professional development of students of higher education articles, as well as pedagogical issues of monitoring research competence have been analyzed.

Kirish. Bugungi shiddatli davrda jamiyat sohalari rivoji asosan sifatli kadrlar miqdoriga bog'liq bo'lib bormoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tanqidiy fikrlaydigan, muammolarni mustaqil anglagan holda samarali hal eta oladigan, kutilmagan kasbiy vaziyatlarda kreativ harakat qilish qobiliyatiga ega bo'lgan kadrlarga talab kun sayin ortib bormoqda. Mazkur jabhada turli mutaxassisliklar bo'yicha kadrlar tayyorlab beruvchi oliy ta'lim muassasalari zimmasida zamon talablariga mos kadrlar tayyorlash vazifasi turibdi. Kasbiy muammolarini muvaffaqiyatli hal qila oladigan, keng dunyoqarashga ega sifatli kadrlarni tayyorlashda esa dastlabki vazifalardan biri talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish hisoblanadi.

Bu borada mamlakatimizda keyingi yillarda OTM faoliyatini yanada rivojlantirish masalasida tizimli islohatlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida bo'lajak mutaxassislarning o'z yo'nalishlarida tadqiqotchilik ko'nikma va malakalariga ega bo'lishi oliy ta'limni rivojlantirishning strategik vazifalari sifatida belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb qilish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish, ilmiy tadqiqot ishlari sifatini oshirish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish, bu borada tegishli me'yoriy xujjatlarni qabul qilish, talabalarda tanqidiy, ijodiy fikrlash va tizimli tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantirish kabi strategik rejalarni misol qilishimiz mumkun. [1]

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Mahalliy tadqiqotchilardan S.N.Allayarova [3] talabalarni ilmiy tadqiqot faoliyatiga jalb qilishda professor-o'qituvchi pedagogik mahoratining ahamiyati, D.Raximova, Sh Samiyevalar talabalarni ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilishning pedagogik shartlari, J.Saydullayev[7] talabalar ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishni pedagogik boshqarish, N.Abdullayeva [2] ilmiy tadqiqotchilik faoliyatining bo'lajak o'qituvchi shaxsini shakllantirishdagi o'rni xususida ilmiy izlanishlar olib borgan.

MDH tadqiqotchilaridan N.M. Boryotko, V.I.Zagvyazinskiy, V.V. Kraevskiy, I.Ya. Lerner, V.A. Slasteninar tomonidan talabalar ilmiy faoliyatining spetsifikatsiyasi, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi hamkorlik shakllari va ularning turlari tahlil qilingan. Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini faollashtirish masalasi esa bir qator olimlar I.Ya. Lerner, M.I. Maxmutov, A.M. Matyushkin va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Garchi MDH olimlari mazkur mavzuda yetarlicha izlanish olib borgan bo'lsalarda ammo mamlakatimizda talabalarni ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilishning zamonaviy mexanizmlari xususida tadqiqot ishlari yetarli darajada emas. Ushbu mavzu tadqiqot ishlariga muxtoj.

Muhokama. Shu o'rinda talaba uchun tadqiqotchilik faoliyati nechog'lik muhim ekanligiga to'xtalib o'taylik. Tadqiqotchilik faoliyati talabalarni yangi bilimlar hosil qilishga undaydi va tafakkur darajasini rivojlantiradi. Yangi ma'lumotlar shaxsning shaxsiy rivojlanishi, o'z-o'zini, o'zgalarni va olamni anglashi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki tadqiqot kompetensiyasi bilim doirasini kengaytirishga, kognitiv qiziqishlarini faollashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqotchilik kompetensiyasining shakllanishi asosida talaba axborotlarni mustaqil ravishda topish va tahlil qilish, o'z faoliyatini rejalashtirish, o'z harakatlarini kuzatish va baholash ko'nikmlariga ega bo'ladi.

Bo'lg'usi kadrlarga bugungi kunda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishning muhimligini bo'lajak mutaxassisning yangi malaka modelida bitiruvchilarga quyidagi talablar belgilanganligi bilan izohlahimiz mumkun:

- bilim va malakani mustaqil egallash ko'nikmalariga ega bo'lish;
- olingan bilimlarni turli kasbiy vaziyatlarda samarali qo'llay olish;
- ijtimoiy va professional harakatchanlikga tayyorlik va hokazo.

Mazkur talablar mutaxassislar tayyorlashning o'quv jarayonini tashkil etishda talabalar faoliyatida ilmiy-tadqiqot ishlarining rolini oshirishni belgilaydi. Shu sababli ilmiy-tadqiqotchilikga faoliyatiga yo'naltirish bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashning zarur shartiga aylantirilishi lozim. Talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb qilinishi o'qishning dastlabki yillaridayoq amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Talabalarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishda, avvalo unga ustozlik qiladigan o'qituvchining tadqiqotchilik tajribasi yuqori darajada bo'lishi lozim. Mutaxassislik doirasidagi yechimini topishi lozim bo'lgan muammolarni anglay olishi, ularni hal qilishga oid maxsus metodikalarni ijodiy qo'llay olishi, yangi ilmiy mulohazalarni chiqara olishi tadqiqotchi-o'qituvchining eng muhim sifatlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonida tadqiqotchi professor-o'qituvchining tadqiqot kompetensiyasi ikki tomonlama ahamiyatga ega:

- birinchidan, pedagog ilmiy bilish usullarini faol o'zlashtirgan bo'lishi va ilmiy tadqiqot jarayonining faol sub'ekti bo'lishi;
- ilmiy faoliyatda ilhom bag'ishlovchi motivator va korrektor vazifasini bajarishi.

Ko'zlangan natijaga erishishda o'qituvchining maxsus ilmiy tayyorgarligi, tadqiqotchilik kompetensiyasi yaxshi rivojlangan bo'lishi muhim. Ushbu masala oliy ta'lim muassasalarida o'quv va darsdan tashqari bo'sh vaqtlarini samarali tashkil qilishning yangi va samarali usullarini ijodiy izlash zaruriyatini yuzaga keltiradi. Zero tadqiqot madaniyati ilmiy va ta'lim faoliyatini samarali tashkil qilish vositasidir. Talabaning ilmiy-tadqiqot faoliyati natijalaridan kasbiy tayyorgarlik jarayonida foydalanishi uning shaxsiyati rivojlanishidan va ta'limga ongli qiziqishidan dalolat beradi. Tadqiqot ko'nikmalari akademik xususiyatga ega bo'lib, keng ko'lamli. Barcha fanlarni o'rganishda va kelajakdagi kasbiy faoliyatida samarali qo'llanishi mumkun. Talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyati talabalarning individual ish shakllaridan biri bo'lib, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashning eng muhim tarkibiy qismi sifatida quyidagilarga yordam beradi: bilimlarni mustaqil o'zlashtirish, kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish; shaxsning kognitiv ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va hokazo.

- Tadqiqot ishini bajarishda talaba quyidagi bosqichlardan o'tishi lozim:
- tadqiqot ishi mazmunini belgilash;

- qilinadigan vazifalarni aniqlashtirish;
- qo'yilgan yoki tanlangan vazifani hal qilish uchun tadqiqot ishiga tayyorgarligini o'z-o'zini baholash;
- muammoni hal qilish yo'llari va vositalarini tanlash;
- tadqiqot ishini rejalashtirish;
- tadqiqot ishining oraliq va yakuniy natijalarini o'z-o'zini nazorat qilish natijalari, kamchiliklar va ularning sababalarini bartaraf qilish va hokazo .[4]

Umuman olganda, talabalarda ilmiy-tadqiqot faoliyatiga qiziqish uyg'otuvchi va motivatsiya beruvchi eng muhim omil, fanni targ'ib qiluvchi malakali o'qituvchilardir. O'quv dasturi –bu faqat analitik tadqiqot faoliyatini rivojlantiruvchi loyiha. S.Allayarova ilmiy tadqiqot faoliyati muntazam izchillik, tirishqoqlik, ijodkorlikni talab qilishini, ammo afsuski bugungi aksariyat talabalar haqiqiy bilimga ega bo'lishdek oliy maqsad qo'ymasdan, balki mutaxassislik diplomini olishnigina o'zlariga maqsad qilmoqdalar"[2]

Tadqiqotchilik faoliyati talabalarda o'quv jarayoni va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda va boshqa turli faoliyat turlarida shakllanadi. N.A.Abdullayeva tadqiqot kompetentligini shakllantirishning asosiy shakllari sifatida quyidagilarni ko'rsatadi:[3]

- ma'ruza , seminar va amaliy mashg'ulotlar;
- munozara, suhbat, trening va ishbilarmonlik o'yinlari;
- referat, hisobot, insho va ma'ruzalar tayyorlash;
- kasbiy vazifalarni hal etish;
- auditoriyalarda turli loyihalar ustida ishlash va natijalarini taqdim etish;
- o'quv tadqiqot va tadqiqot topshiriqlarini;
- o'quv amaliyotida bajariladigan vazifalar;
- auditoriyadan tashqari tadbirlarda turli loyihalarni amalga oshirishda ishtirok etish;
- kurs ishi va bitiruv malakaviy ishlari .

Bugungi kunda talabalarni ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga yo'naltirishda quyidagi qarama-qarshiliklar namoyon bo'lmoqda:

- bo'lajak pedagog o'qituvchilarni tayyorlash sifatini oshirish bo'yicha jamiyatning tobora ortib borayotgan ob'ektiv extiyojlari;
- kadrlar sifatiga talablarning ortib borishi va bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatiga yetarli darajada darajada tayyor emasligi;
- quyi bosqich talabalarini ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorgarligini rivojlantirish zarurati va ushbu faoliyatning ilmiy-uslubiy ta'minlanmaganligi;
- yuqori bosqich talabalarida ilmiy-tadqiqot faoliyatida ishtirok etish bo'yicha talablar va kichik kurslarda ushbu faoliyatga tayyorgarlikni rivojlantirish uchun pedogogik shart-sharoitning ta'minlanmaganligi;

– tadqiqot faoliyati sohasida talabalarning kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlarining yetarli darjada ishlab chiqilmaganligi va hokazo.

Xo'sh, iqtidorli talabalar bo'sh vaqtida ularni ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirishning mohiyati, mazmuni, tuzilishi, pedagogik shart-sharoitlari va mexanizmlari qanday bo'lishi lozim?

Iqtidorli talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorligi- bu shaxsning ushbu faoliyatga ijobiy motivatsion munosabatining mavjudligi, tadqiqot ko'nikmalari, uslubiy bilimlar tizimi va ularni turli sharoitlarda tadqiqot faoliyatini amalga oshirish tajribasi. **Talabalarni ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorgarligining ma'lum bir tarkibiy qismlariga quyidagi komponentlar kiradi:**

– **motivatsion** - ta'lim faoliyati uchun ongli motivlarining mavjudligi, tadqiqot faoliyatining ahamiyatini tushunish, tadqiqot faoliyatiga bo'lgan extiyojning mavjudligi;

– **kognitiv** - ilmiy manbalarni kasbiy yondashuv asosida tahlil qilish, pedagogik tadqiqot metodologiyasi va usullarini bilish, ilmiy-tadqiqot mantig'i va tuzilishini tushunish;

– **faoliyatga** asoslangan (pedagogik tadqiqot usullarini qo'llash, uning natijalarini rasmiylashtirish va ilmiy yondashuvlarini himoya qilish ko'nikmalarini shakllantirish).

Talaba-yoshalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirish samaradorligi quyidagi pedagogik shartlarni amalga oshirish asosida ta'minlanadi:

– professor-o'qituvchi (ilmiy rahbar) va talaba o'rtasidagi munosabatlarning psixologik-pedagogik –gumanistik yo'nalishi;

– professor-o'qituvchilarning mahoratini doimiy ravishda oshirish zarurati;

– tashkiliy-OTM talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlarini infratuzilmaviy ta'minlashini yaratish;

– OTMda ilmiy-tadqiqot ishlari uchun axborot ta'minotini yaratish;

– talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini ma'naviy va moddiy rag'batlantirish tizimini shakllantirish va uni adolatli amalga oshirish;

– OTM tomonidan talabalar tadqiqot ishlarini nashr etish imkoniyatini ta'minlash;

– ijodiy izlanishga qaratilgan, tadqiqot vazifalari bilan yuqori darajada singdirilgan o'quv jarayonini tashkil qilish;

– OTM doirasida ilmiy-tadqiqot harakteridagi tanlovlarni ko'proq tashkil qilish va hokazo.

Tadqiqot ishimiz davomida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

– OTM professor-o'qituvchilari faoliyatini baholash reyting tizimiga talabalarni ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilishlaridagi miqdor va sifatii o'zgarishlar va yutuqlari kiritilishi lozim;

– OTM da faol tadqiqotchi professor-o'qituvchilar faoliyatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish zarur;

– o'quv jarayonini tashkil qilishda har bir o'qituvchi topshiriqlarni ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish maqsadini ko'zlagan holda ishlab chiqishi kerak;

– talabalarning bo'sh vaqtlarini samarali tashkil qilishda turli intellektual musobaqlarni tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarga o'zini -o'zi rivojlantirish, har xil turdagi vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolarni hal qilishga o'rgatish professor -o'qituvchilarning birlamchi pedagogik funksiyalaridan hisoblanadi. Talaba-yoshlarni darsdan tashqari bo'sh vaqtlarida qiziqishlari asosida ustoz-shogird tizimi asosida ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilish ishlari xo'jako'rsinga emas, balki strategik rejalar asosida tizimli tashkil qilinishi va qat'iy nazorat qilinishi lozim. Chunki, bo'lajak mutaxassisda tadqiqot ko'nikmalarining mavjudligi uning yuqori kasbiy mahoratining asosiy sharti hisoblanadi. Talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyasining erta shakllantirilishi sifatli kadr tayyorlashdagi eng muhim va zaruriy omil hisoblanadi. OTM talabalarida mazkur sifatlarni shakllantirishga o'quv va ilmiy ishlarning barcha shakllari ularning mustaqil ravishda bilim olishini ta'minlashi, o'ziga xos fikrlash qobiliyatini shakllantirishi, mustaqil qarorlar qabul qilishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. OTM faoliyatida talabalar bo'sh vaqtlarini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirish, oqilona tashkil qilish, darsdan tashqari mustaqil ta'lim shakllarini tanlashda ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasidan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'limini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoniga 1-Ilova.

2. S.N.Allayarova. Talabalarni ilmiy tadqiqot faoliyatiga jalb qilishda professor-o'qituvchi pedagogik mahoratining ahamiyati. //Global dunyoda ilm-fan va ta'limdagi innovatsion rivojlanishning zamoanaviy trendlari 15 dekabr, 2022 yil. -B.45-50 .

3. N.A.Abdullayeva. Ilmiy tadqiqot olib borish kompetentligi-bo'lajak o'qituvchi shaxsini shakllantirish omili sifatida //Academic Research in Educational Sciences Volume3/Issue1/2002.-P.601-612.

4. Sh.A.Xujaqulov .Formation of competence of students on the basis of information technologies]// Special Issue on Application of Science for Sustainable Development to Overcome Covid-19 Pandemic Published by Novateur Publication India's JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal ISSN: 2581-4230, Website: journalnx.com, 9 th Aug. 2020. -P.53-59.